

NYELVI SOKSZÍNŰSÉG VAGY MEGOSZTOTSÁG: SZERB, HORVÁT, BOSNYÁK

LINGUISTIC DIVERSITY OR DIVISION: THE SERBIAN, THE CROATIAN AND THE BOSNIAN I.

Az egykori jugoszláviai nyelvpolitika a múltban (a XIX. század második felétől, majd még inkább 1945 és 1990 között) a szerbet és a horvátot egy nyelv két változatának, a Boszniában és Montenegróban beszélt variánst pedig kodifikált nyelvi formáknak minősítette. Ma már, Jugoszlávia felbomlása után közel két évtizeddel, négy önálló irodalmi nyelvről beszélhetünk: a bosnyákról, a horvátról, a montenegróiról és a szerbről.

The former Yugoslavian language politics in the past (since the second half of the XIX century and even much more between 1945 and 1990) considered the Serbian and the Croatian languages to be the varieties of the same language and the dialect spoken in Bosnia and Montenegro was categorized as codified linguistic form. Nowadays, almost two decades after the disintegration of Yugoslavia, we speak about four standard languages: the Bosnian, the Croatian, the Montenegrain and the Serbian.

„A szláv országokban a XX. században a sztenderd nyelvi helyzetet két különböző elgondolás határozta meg. Az első világháború befejezését követően »az állam határozza meg a nyelvet« alapelv volt az uralkodó, s ennek megfelelően politikai intézkedések foganatosításával hoztak létre nyelvi nem egységes államokat (Csehszlovákia, Jugoszlávia; később a Szovjetunióban a fehéroroszt és az ukránt is igyekeztek hozzáigazítani az oroszhoz). A keleti blokk szétesése után a jelszó „a nyelv határozza meg az államot” lett, s a bekövetkezett politikai folyamatokban a nyelvi, tulajdonképpen nemzeti argumentumok játszottak döntő szerepet” (Nyomárkay, 2007, 10.p.).

Hasonló megállapításra jutott a történész Robin Okey is. A szerb-horvát nyelvet beszélő területen nemzet és etnikum kapcsolata mindig szoros volt. A XIX. században lényegében a nyelv határozta meg a nemzetet. A képzetesebb szerb, horvát, bosnyák és montenegrói emberek nagyjából ugyanazt a nyelvet beszélték, ezért többé-kevésbé ugyanahhoz a néphez tartoztak. A XX. század végén viszont az etnikum határozza meg a nyelvet. A térségben élő népcsoportok különböző nemzetként tekintenek magukra, tehát különböző nyelveket is beszélnek (Okey, 2005 - In: Kisebbségkutatás, 2005).

Jugoszlávia szétesésével az egységes szerbhorvát nyelv is eltűnt, felerősödött a térségben a nyelvi pluralizmus, dezintegráció (Okey, 2005 - In: Kisebbségkutatás, 2005). Szenvedélyesen átpolitizálódott a térség nyelvhasználata is, a horvát, a szerb vagy a bosnyák nyelvi elemek használata identitást, politikai állásfoglalást is jelentett egyben. Néhány év alatt régi-új horvát, szerb, bosnyák és montenegrói sztenderd nyelvek jelentek meg a térségben. Persze, jórészt nem a semmiből, hanem több évszázados fejlődési pályára álltak vissza a nyelvek a kb. másfél évszázadig tartó szerbhorvát korszak után. A nyelvészek és a kívülállók megrökönyödve figyelték a jelenséget, hogy nyelven kívüli tényezők milyen erősen befolyásolják, sőt határozzák meg a nyelvet. Hadrovics László kiváló szlavista is feltette a kérdést: hogyan lehetséges az, hogy a „filológus szemében ilyen jelentéktelennek látszó nyelvi különbségek akkora nemzeti problémákká duzzadhatnak? Ezek a nyelvi különbségek meg vannak terhelve a történelem folyamán felgyűlt vallási, nemzettudati, kulturális és aktuálpolitikai kérdésekkel és potenciális veszélyekkel.” (Nyomárkay, 2002, 6.p.). Erre a kérdésre a szocio-lingvisztika keresi a választ.

Általában nagyobb földrajzi területre kiterjedő nyelv- vagy nyelvjárás csoport, amelynek egymáshoz közelebb eső tagjai között – a különbségekre nézve – nem lehet éles határt húzni, nyelvi folytonosságot, más szóval nyelvi kontinuumot alkotnak. A szerb és a horvát nyelv ugyanahhoz a nyelvi kontinuumhoz tartozik. Harmadik nyelv használata nélkül bizto-

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

Budapest, 2011.
4. évfolyam 2. szám

SIBALINNÉ Fekete Katalin

sított a magas fokú megértés, viszont a köztük lévő különbségek a nyelv minden szintjére kiterjednek. A két nyelv kodifikációja egymástól függetlenül zajlott (ebben a nyelvészek álláspontja idővel változott). A két nyelv különállása sokáig magától értetődött, csak a jugoszláv korszakban igyekeztek azt minimalizálni. A szerb és a horvát nyelv között átmeneti dialektusok léteztek, ami persze új változatok kialakulásához vezetett. Egységes elnevezés a szerbhorvát vagy horvát-szerb név megszűnésével nincs. A horvát nyelv külön megnevezése a jugoszláv korszakban sem tűnt el teljesen. Az egységes szerbhorvát modellhez tartozást nem tartották tiszteletben. A szerb és a horvát nyelv használatát a másik területén a kölcsönös megértés ellenére tudatosan kerülték. Megállapítható, hogy a XX. század végére szerb és a horvát nyelv változatmodellből rokonságmodellé alakult át, és ebben a szociolingvisztikai tényezők játszottak domináns szerepet (Nyomárkay, 2002).

Eredetét tekintve a jugoszláv utódállamok hivatalos nyelvei indoeurópai, déli szláv, típusa szerint flektáló szintetikus nyelvek, (a nyelvtani viszonyokat a szóalakok megváltoztatásával, ragozással szóképzéssel, illetve a szótó változtatásával képesek kifejezni), domináns SVO szórenddel, (S=subjectum, V=verbum, O=objectum) (Nyomárkay, 2007). A Balkánon „a déli szláv idiómák a Karavankáktól a Fekete-tengerig egymásba fokozatosan átmenő dialektusláncot képeztek és képeznek, amelyben a szomszédos nyelvjárások beszélői kölcsönösen megértik egymást” (Nyomárkay, 2002, 2. p.). Összefoglaló névvel a tudományos kutatás szerbhorvátnek nevezi ezeket a dialektusokat. A szerbhorvát elnevezést a szakirodalom, mint tudományos terminust használja jobb híján, hangsúlyozva, hogy nem ért alatta népvét (Nyomárkay, 2007). Mivel ezek a nyelvjárások igen közeli egymáshoz, a nyelvtörténészek szerint a déli szláv nyelvek közül a szerb és a horvát nyelv vált külön a legkésőbb, ezért feltételezik, hogy létezett egy közös „ős” szerbhorvát nyelv is. Másrészt mivel bizonyos nyelvi jellegzetességek, idiómák elterjedése nem esik egybe sem az etnikai, sem a politikai határokkal (ld. a *što kérdő névmás* mind a szerb, mind a horvát, montenegrói, bosnyák területeken elterjedt), Nyomárkay a térséget nyelvtörténeti szempontból egységnek kezelve, használja a szerbhorvát terminust (miközben már a vizsgált időszakokban zajlik a horvát és a szerb nyelv külön fejlődése is).

Ebből a szempontból a térségben levő nyelvjárások fejlődését Nyomárkay három korszakra bontja (Nyomárkay, 2007).

a) Ószerbhorvát korszak (IX. sz.-tól a XIV. századig). Ekkor alakult ki a három fő nyelvjárás, a „*mi, mit?*” jelentésű *kérdőnévmásról* elnevezve: északnyugaton a *kaj*, délnyugaton a *ča*, Szlavóniában, Boszniában és Dalmácia egy részén a *šća*, keleten pedig a *što*. Ekkor alakultak ki az ósszláv hang a *jat* különböző reflexiói is: *e* nyugaton és keleten, *i* a *šća* és a keleti *ča* nyelvjárásokban, *ie* délen, Monrenegróban és Hercegovinában. A *jekavizáció*, azaz a *je*-ző és *ije*-ző kiejtés viszonylag későn, már a középszerbhorvát korszakban terjedt nagyobb területekre.

b) Középszerbhorvát korszak (XIV. sz.-tól a XVIII. századig). Ezt a korszakot dinamikus fejlődés jellemezte, aminek oka a török invázió által kiváltott vándorlások. A nyelvi innovációk a *što* nyelvjárásból indultak ki és terjedtek el; a fonetikában az újšto hangsúlyrendszer, a morfológiában pedig a névszóragozásban a többes szám dativ, lokativ, instrumental ragjainak egységesülése.

c) Újszerbhorvát korszak (XVIII. sz. második felétől, a XIX.sz. elejéig). Ezt a korszakot kiegyenlített, nyugodt fejlődés jellemezte: az újšto elemek általánossá váltak (a névszóragozás egységesülése), a nyelvjárások rendszere rögzült (a *šća* ekkor *štokavizálódott*). Bár ebben a korszakban is történt migráció: a XIX. század elején a szerbek északra, a Vajdaságba vándoroltak, a XIX. század második felében ez a vándorlás ellenkező irányú volt. A szerb és a horvát nyelv egységesülése szempontjából fontos dátum az 1850-es év. Ekkor az úgynevezett Bécsi Egyezményben vezető horvát, szerb, szlovén tudósok és írók a *što* nyelvjárásán alapuló egységes, közös irodalmi nyelv mellett döntöttek. Hivatalosan innen számítjuk az ún. szerbhorvát korszakot. (Nyomárkay, 2002.)

A politikai változások hatására 1990-től a korszakok számát eggyel bővíthetjük, nevezetesen a legújabb horvát és szerb korszakkal, amelyet már nem nevezhetünk szerbhorvátnek vagy horvátszerbnek. Az 1990-es horvát alkotmány kimondta, hogy a horvát nemzeti állam hivatalos nyelve a horvát, írása pedig latin betűs. Az új Jugoszlávia alkotmánya pedig

HADTUZOMÁNYI SZEMLE

Budapest, 2011.
4. évfolyam 2. szám

SIBALINNÉ Fekete Katalin

1992-ben mondta ki, hogy a szövetségi köztársaság hivatalos nyelve az e-ző és/vagy ije-ző kiejtésű szerb, írása cirill betűs. Bosznia-Hercegovina 1993-as alkotmánya szerint a köztársaságban a bosnyák, a szerb és a horvát ije-ző ejtésű változatának használata a hivatalos. A bosnyák nyelv hivatalos elismerést az 1995-ös Daytoni Egyezményben kapott. A montenegrói Pen Központ 1995-ben deklarációban szögezte le, hogy lehetetlenség az, hogy a montenegróiak nyelve egy másik nép nevét viselje, azaz a montenegrói nyelvet többé nem variánsként, hanem önálló nyelvként értelmezték. A sztenderd nyelv kifejezés „szabályozott, rögzített és elfogadott normával rendelkező irodalmi nyelvet” jelent (Nyomárkay, 2007, 9. p.). Karl Burgmann elmélete szerint egy új sztenderd nyelv kialakulásában, a közös ősnyelvből való kiválásában nagy szerepet játszik az írásbeliség, az államiság, a vallás, az egyes népcsoportok vándorlása vagy akár a más nyelvekből történő átvétel (Nyomárkay, 2007). A szerb és a horvát nyelv ebből a szempontból külön úton fejlődött, de éppen a nyelvjárások sokszínűsége és a török hódítás okozta vándorlások, valamint a késői sztenderdizáció lehetővé tették akár az integrációt is.

A SZERB ÉS A HORVÁT NYELV FEJLŐDÉSE

Az első irodalmi nyelv a szerbhorvát diaszisztéma területén is, mint más szláv népeknél, az ószláv nyelv volt, az a Thessaloniki környéki, a nyelvtörténet szerint óbolgár szláv nyelv, amelyre még a IX. század közepén Cirill és Metód lefordították a keresztény liturgikus könyveket, megalkotva egyúttal a szláv ábécét, a glagolitát is. Erre azért került sor, mert Mojmir morva fejedelem hittérítőket kért Bizánctól. A testvérpár tanítványait a latin keresztény papok később elkergették Morvaországból, majd azok a Balkánon találtak menedéket. Akkoriban tehát még a nyugati szláv (morva, cseh, szlovák) és a déli szláv nyelvek közötti különbségek sem voltak jelentősek, a déli szláv nyelvek pedig egészen közel álltak egymáshoz.

Ennek az ószláv vagy másként óegyházi szláv nyelvnek azután a szerbhorvát nyelvterületen különböző helyi változatai jöttek létre éppen az eltérő, horvát és szerb állam kialakulása és az eltérő vallás, a római és a bizánci kereszténység felvétele miatt. A horvát változatba idővel népnyelvi elemek kerültek, míg a szerb redakció, a szlavenoszerb nyelv konzervatívabb volt. A szlavenoszerb nyelv mögött állt a szerb ortodox egyház, ráadásul az 1389. évi rigómezei csata, az önálló szerb államiság megszűnte után szerb világi irodalom nem, csak az egyházi fejlődött a török uralom alatt (Nyomárkay, 1997). A szlavenoszerb nyelvbe később az orosz politikai befolyás erősödésével az orosz nyelvből történt számos átvétel, ez a szerb nyelv ruskoslavenski korszaka. A XVIII. század végén Dositej Obradović szerb író írt először népnyelven, de az elvont fogalmak kifejezésére orosz vagy szerbesített orosz szavakat használt (Nyomárkay, 2002). A XIX. század a szerb nemzeti megújulás és az ebben központi szerepet játszó nyelvújítás korszaka. A szerb nacionalisták az élen Vuk Stefanović Karadžić-csal a nemzeti nyelvet tekintették annak a nemzeti jellegzetességnek, amely a szerbséget mindenki mástól megkülönbözteti, s ez szülte azt a gondolatot is, hogy „az „etnolingvisztikai” értelemben vett összes szerb egy államban tömörüljön” (Sotirović, 2002 In: Kisebbségkutatás, 2004/2. 295.p.). Vuk Stefanović Karadžić az 1804-1813-as törökellenes szerb felkelés leverése után Bécsbe menekült, ott a felvilágosodás eszméi, valamint Jernej Kopitar hatására hirdette meg a szerb irodalmi és köznyelv tisztán népnyelvi alapú megújítását. Karadžić nevéhez fűződik a szerb irodalmi nyelv kodifikálása is. 1814-ben Pismenica... címmel jelentette meg a szerb nyelv nyelvtanát, 1818-ban háromnyelvű, szerb-német-latin szótárában Srpski rječnik... címmel a szerb lexika és helyesírás normáit fektette le, 1832-től pedig több kötetben megjelentette a szerb népköltészeti gyűjtését. A XIX. században tehát új szerb irodalmi nyelv alakult ki a korábbi ruskoslavenski hagyományokkal szakítva, amely a što nyelvjárason alapult (Nyomárkay, 2002). Az a tény, hogy ez, időben nagyjából egybeesik a szerbhorvát nyelvi sztenderdizációval, a kérdés többfajta értelmezését teszi lehetővé. A Jugoszlávia szétesésével járó divergens nyelvi folyamatok elfogadásával, a szociolingvisztikai szempontok előtérbe kerülésével a horvát és szerb sztenderdizáció külön útjai kaptak nagyobb hangsúlyt a térséggel foglalkozó külföldi nyelvészeknél is. Maga az említett szerző is revideálta 1997-es álláspontját ld. alább.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

Budapest, 2011.
4. évfolyam 2. szám

SIBALINNÉ Fekete Katalin

Karadžić a kor neves szlavistája Kopitar hatására, aki szerint az Alpoktól délre csak két szláv nyelv létezik: a szlovén és a szerb, mivel a horvátokat katolikus vallású szerbeknek tekintette. Karadžić felveti egy közös szerbhorvát irodalmi nyelv szükségességét is, amely a népnyelven alapszik (Nyomárkay, 2007). A szerb és a horvát nyelv azonosságának kérdése benne volt a kor tudományos és politikai közhangulatában. Šafarik az 1850-ben megjelent német-cseh szótár előszavában, az Osztrák-Magyar Monarchiában öt kiépített szláv nyelvet nevez meg: a cseh, a lengyel, a ruszin (azaz ukrán), a szlovén és az illír-szerb nyelvet, bár hozzáteszi, hogy az illír-szerb ugyan egy nyelv, de két ábécé és két külön irodalmi kör (Nyomárkay, 2002). Robin Okey szerint Karadžić a közös nyelv beszélőit szerbnek tekintette, amit úgy pontosított, hogy a što nyelvjárást beszélőket tekinti szerbnek, míg horvátnak csak a kaj és ča nyelvűeket nevezi (Okey, 2005, In: Kisebbségkutatás, 2005/4.). Vladislav B. Sotirović viszont azt hangsúlyozza, hogy „Karadžić nem a „horvát-szerb”, hanem a szerb irodalmi nyelv alapjait rakta le, és sosem gondolta, hogy a szerb és a horvát nyelv egységes lenne, hanem világosan kifejtette, hogy a szerb és a horvát két külön etnolingvisztikai entitás. A horvát nyelvészek szerint viszont a horvát irodalmi nyelv szerves fejlődése vezetett oda, hogy a horvát sztenderd nyelv alapja az az újšto nyelvjárás lett, amely a dubrovniki irodalom és történetesen Karadžić nyelve is volt. Ráadásul szerintük az újšto alapú horvát nyelvi sztenderdizáció már a XVIII. század közepén elkezdődött. Nyomárkay ezt a megállapítást 1997-ben még fenntartással kezeli, szerinte sem Karadžić előtt nincs szó sztenderd szerb nyelvről, sem a Bécsi Egyezmény előtt nincs szó sztenderd horvát nyelvről (Nyomárkay, 1997), ez viszont impliciten azt jelenti, hogy mindkét nép számára valóban sztenderd, régiók feletti nyelvvé a szerbhorvát vált. Ezt az álláspontját Nyomárkay később feladta és a szerb és horvát nyelv külön sztenderdizációját fogadta el, elismerve a horvát nyelvi sztenderdizáció időbeni elsőbbségét (Nyomárkay, 2002).

A horvát irodalmi nyelv fejlődése összetettebb folyamat. Mivel az ószláv nyelv horvát változata mögött nem állt a horvát egyház, amely a latin ritust követte, az ószláv nyelv fejlődésében a népnyelv hatása szabadabban érvényesült, így aztán regionális irodalmi nyelvek alakultak ki a ča, a što és a kaj nyelvjárásokból. Az olasz reneszánsz hatására a világi irodalom rohamos fejlődésnek indult Dalmáciában, ahol a ča nyelvjárásokat beszélték. Az első horvát irodalmi nyelv tehát ča-alapú volt, amely Horvátország tengerparti városaiban, szigetein virágzott a XV-XVI. században (Nyomárkay, 2007). A török hódítás azonban jelentős népvándorlással járt. Nagyszámú kompakt ča nyelvű népesség menekült északra (a mai gradistyei horvátok ősei), helyükre népes što nyelvjárású népcsoport települt kelet felől szintén a török hódítások miatt. A dalmáciai horvát irodalmi nyelv is átalakult, egyre több što nyelvjárási elemet tartalmazott. A XVII. században a velencei uralom alatt álló dalmáciai városok és a korábban pezsgő irodalmi élet hanyatlásnak indult. A horvát irodalom súlypontja Dubrovnikba helyeződött át. A dubrovniki európai színvonalú irodalom ekkor élte virágkorát, amelynek nyelve már što-horvát lett, de még őrzött ča elemeket is (Nyomárkay, 2007). A dubrovniki irodalom a horvát irodalom és a horvát nyelv későbbi fejlődésére is nagy hatással volt. A XVI. századtól Zágráb szerepének erősödésével, a körülötte beszélt kaj nyelvjárásokon is kifejlődött a regionális irodalmi nyelv. A kaj nyelvű irodalom elsősorban a kaj regionális irodalmi nyelv kodifikációjával és tudományos irodalmával tűnt ki, bár a kaj szépírók és lexikográfusok a minél szélesebb érthetőség kedvéért što nyelvjárási elemeket is keverték munkáikba (Nyomárkay, 2007). A XVII. század végén és a XVIII. század első felében új regionális horvát irodalmi központ fejlődött ki immár Szlavóniában. A szlavóniai, elsősorban didaktikus irodalmat a ferencesek, majd a jezsuiták hozták létre, fejlődésében nagy szerepet játszott a terület felszabadulása a török uralom alól, majd pedig a felvilágosodás. A szlavóniai irodalom minél szélesebb néprétegekhez kívánt eljutni, ezért alapja a szélesebb körben beszélt što nyelvjárás.

A XIX. században, Horvátországban tehát valóságos nyelvi kavalkád uralkodott. A hivatalos nyelv a latin volt, de a Hátárvidéken a német, a tengerparti városokban az olasz. Ezen kívül négy regionális irodalmi nyelv is létezett: a kaj, a szlavóniai, a dalmáciai és a dubrovniki (Nyomárkay, 2007). A romantika és a nacionalizmus Horvátországban is megjelent, hatására felerősödött a nemzeti, politikai egységre való törekvés és az egységes irodalmi nyelv szükségessége. Ezek a törekvések egyesültek a horvát nacionalista mozgalomban, az illírismusban, amely bár csak 13 évig tartott, 1830-

HADTUZOMÁNYI SZEMLE

Budapest, 2011.
4. évfolyam 2. szám

SIBALINNÉ Fekete Katalin

tól 1843-ig, hatásában azonban nagyon jelentős volt mind Horvátország, mind a horvát nyelv további fejlődése szempontjából. Az illírismus politikai és kulturális vonulatának vezéralakja Ljudevit Gaj volt. Gaj előbb teljes délszláv egységben gondolkodott, később a szlovén és bolgár nyelv nélküli, csak a szerb és horvát népet (erről vita folyik) és nyelvet magába foglaló egység mellett foglalt állást. Gaj a korábbi etnikumon, vallási hovatartozáson vagy az állam iránti, lokális lojalitáson alapuló identitás helyett nyelvi alapú identitást kínált fel, amelyre az akkori délszláv térség nyitott volt. Gaj szerint „Mindenekfölött a nyelv az, amelyben egy nemzet élete megtestesül. A szellem és a nyelv szervesen és elválaszthatatlanul összetartoznak” (Okey, 2005 In: Kisebbségkutatás, 2005, 565.p.). 1830-ban kiadta *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanija* címmel, amelyet a horvát nyelvtörténet a horvát irodalmi nyelv alapjának tart. Egységessítette a horvát helyesírást, egy-egy hangnak egy-egy betű felelt meg. 1835-36-ban pedig újságot jelentetett meg *Novine Horvatske* címmel, amelyben a cseh diakritikus jeleket alkalmazta, az egységes horvát irodalmi nyelv alapjának pedig az ijező újšto dialektust javasolta, hiszen ezt beszélték és értették meg a legtöbben (Nyomárkay, 2007). Gaj azt javasolta, hogy a leendő egységes horvát irodalmi nyelvet illírnek nevezzék el (Nyomárkay, 2007), 1836-ban újságja címét is megváltoztatta *Novine Ilirske* névre. Ezzel megnyitotta az utat a szintén što nyelvjáráson kialakuló szerb irodalmi nyelvvel való egyesülés előtt. 1842-ben létrehozta a *Matica Ilirska* kört azzal a céllal, hogy a régi dalmáciai és dubrovnikai irodalom alkotásait újra kiadják és népszerűsítsék. Ekkorra azonban megerősödött az illírismus ellenzéke, amely elégedetlen volt annak túlzott politikai jellegével és jugoszláv irányultságával, 1842-ben Gajjal szemben Kolo címmel jelentetett meg újságot. 1843-ban Bécs betiltotta az illír mozgalmat és nevet, és Gaj tekintélye is hanyatlott. (Nyomárkay, 2007).

Kulcsszavak: délszláv nyelvek, nyelvjárárok fejlődése, nyelvújítás, nemzeti nyelv

Keywords: south Slavic languages, advance of the dialects, neologism, vernacular

FELHASZNÁLT IRODALOM

GREENBERG, Robert D.: A nyelvjárárok politikája a felbomló Jugoszláviában. - In: Kisebbségkutatás, 1998/1. sz. - p. 101-104.

NYOMÁRKAY István: Nyelvi helyzetkép déli szomszédainkról. - In: Magyar Nyelv, 2002/1. sz. - p. 1-11.

NYOMÁRKAY István: Rövid horvát és szerb nyelvtörténet. - Budapest, 2007.

NYOMÁRKAY István: A szerbhorvát nyelvkérdés. - In: Magyar Nyelvőr, 1997/2. sz. - p.204-213.

OKEY, Robin: Szerb, horvát, bosnyák? Nyelv és nemzetiség a volt Jugoszlávia területén. - In: Kisebbségkutatás, 2005/4. sz. - p. 565-566.

SIMMONS, Cynthia: Multikulturális, multi etnikus és multi felekezetű Bosznia-Hercegovina: Mítosz és valóság. - In: Kisebbségkutatás, 2003/3. sz. - p. 591-593.

SOTIROVIĆ, Vladislav B.: A nyelv és az írás szerepe a XIX. századi horvát és szerb nemzeti újjászületésben. - In: Kisebbségkutatás, 2004/2. sz. - p. 294-295.

Internetes források:

http://govori.tripod.com/bosanski_razgovori.htm (elérés: 2010.05.12.)

<http://hr.wikipedia.org/štokavsko> narječje (elérés:2010. 05.14.)